

А.К. Алтаева* , **Н.А. Абуева** , **А.Б. Ашимова** 

«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: a.altayeva@turand-edu.kz

АҚПАРАТТЫҚ ХАБАРЛАМАДАН ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ЫҚПАЛ ЕТУГЕ ДЕЙІН: БАҚ ПЕН ЦИФРЛЫҚ МЕДИА КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТІЛДІК АГРЕССИЯ

Бұл ғылыми зерттеу қазіргі БАҚ пен медиа кеңістіктегі тілдік агрессияның қоғамдық санаға әсерін талдауға арналған. Мақаланың мақсаты қазіргі бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық медиа кеңістігіндегі медиакommunikацияның трансформациясын талдау. Бұл аудиторияға ақпаратты бейтарап түрде жеткізуден эмоционалдық ықпал етуге көшу үдерісі арқылы байқалады.

Мақаланың негізгі бағыттары мен идеялары медиадискурстағы тілдік агрессия мен өшпенділік тілінің көріністерін анықтаумен, сондай-ақ олардың қоғамдық сананы, әлеуметтік ұстанымдар мен қақтығыстық көңіл-күйді қалыптастырудағы рөлін айқындаумен байланысты.

Зерттеудің ғылыми маңызы тілдік агрессия мен өшпенділік тіліне қатысты ұғымдық аппаратты нақтылауда, сондай-ақ цифрландыру жағдайында медиа мазмұнды эмоционалдандыру тетіктері туралы ғылыми түсініктерді кеңейтуде көрініс табады.

Практикалық маңызы. Зерттеу қорытындылары журналистік қызметтің этикалық және құқықтық стандарттарын әзірлеу барысында қолданылып, журналистердің сөйлеу мәдениетін сақтауға ықпал ете алады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін медиатіл, журналистика және цифрлық коммуникациялар мәселелеріне арналған ғылыми әдебиеттерді талдау мен жинақтау, отандық және шетелдік авторлардың теориялық тұжырымдамаларын салыстыру, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық платформалар материалдарын талдау барысында алынған эмпирикалық деректерді жалпылау құрайды.

Зерттеу нәтижелері мен жүргізілген талдау қазіргі бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық медиада тілдік агрессия мен өшпенділік тілінің тұрақты әрі жүйелі сипат алғанын көрсетеді және олардың аудиторияға эмоционалдық ықпал ету мен қоғамдық пікірді манипуляциялау құралдары ретінде қолданылатынын айқындайды. Аталған тілдік практиканың қоғамдағы әлеуметтік шиеленістің артуына және толеранттылық деңгейінің төмендеуіне ықпал ететіні анықталды. Сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдарының тіліндегі толеранттылық пен бейбітшілік мәдениеті қоғамдық тұрақтылықтың маңызды көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Зерттеудің құндылығы дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық платформаларды біріктіретін біртұтас медиа кеңістіктегі агрессивті тілдік тәжірибелерді кешенді түрде қарастыруында.

Жұмыс нәтижелерінің практикалық маңызы журналистердің, редакторлардың және медиа саласы мамандарының кәсіби қызметінде сөйлеу мәдениетін арттыру, өшпенділік тілінің алдын алу, жауапты медиадискурсты қалыптастыру, қақтығыстық тәуекелдерді азайту және қоғамдағы толеранттылық деңгейін нығайту үшін пайдаланылу мүмкіндігімен айқындалады.

Түйін сөздер: тілдік агрессия, өшпенділік тілі, этносаралық қақтығыс, құқық нормалары, этика.

A. Altayeva*, N. Abueva, A. Ashimova

Turan University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: a.altayeva@turand-edu.kz

From Informational Message to Emotional Impact: Verbal Aggression in the Media and Digital Media Space

The aim of the article is to analyse the transformation of media communication in contemporary mass media and digital media space, manifested in a shift in emphasis from neutral information transfer to emotional impact on the audience.

The main directions and ideas of the work are related to identifying manifestations of verbal aggression and hate speech in media discourse, as well as determining their role in shaping public consciousness, social attitudes and conflictual sentiments.

The scientific significance of the research lies in clarifying the conceptual apparatus associated with verbal aggression and hate speech, as well as in expanding the understanding of the mechanisms of emotionalisation of media content in the context of digitalisation.

The practical significance lies in the possibility of using the conclusions of the work in the development of professional and ethical standards for journalistic activity.

The methodological basis of the study consists of the analysis and synthesis of scientific literature on the problems of media language, journalism and digital communications, a comparison of the theoretical approaches of domestic and foreign authors.

The results of the study and analysis show that verbal aggression and hate speech in contemporary media and digital media are becoming persistent and systematic, serving as tools for emotional influence and manipulation of public opinion. It has been found that these practices contribute to increased social tension and reduced tolerance in society.

The value of the study lies in its comprehensive examination of aggressive speech practices in a unified media space that combines traditional media and digital platforms.

The practical significance of the results of the work can be used in the activities of journalists, editors and media specialists to improve the level of speech culture, prevent hate speech and form responsible media discourse.

Keywords: speech aggression, hate speech, interethnic conflict, legal norms, ethics.

А.К. Алтаева*, Н.А. Абуева, А.Б. Ашимова

Университет «Туран», Алматы, Казахстан

*e-mail: a.altayeva@turan-edu.kz

От информационного сообщения к эмоциональному воздействию: речевая агрессия в СМИ и цифровом медиaprостранстве

Данное научное исследование посвящено анализу влияния речевой агрессии в современных СМИ и медиaprостранстве на общественное сознание. Целью статьи является анализ трансформации медиакommunikации в современных средствах массовой информации и цифровом медиaprостранстве, выражающейся в смещении акцента от нейтральной передачи информации к эмоциональному воздействию на аудиторию.

Основные направления и идеи работы связаны с выявлением проявлений речевой агрессии и языка вражды в медиадискурсе, а также с определением их роли в формировании общественного сознания, социальных установок и конфликтных настроений.

Научная значимость исследования заключается в уточнении понятийного аппарата, связанного с речевой агрессией и языком вражды, а также в расширении представлений о механизмах эмоционализации медиаконтента в условиях цифровизации.

Практическая значимость состоит в возможности использования выводов работы при разработке этических и правовых стандартов журналистской деятельности, а также в содействии сохранению речевой культуры журналистов.

Методологическую основу исследования составляют анализ и синтез научной литературы по проблемам медиаязыка, журналистики и цифровых коммуникаций, сопоставление теоретических подходов отечественных и зарубежных авторов, а также обобщение эмпирических данных, полученных в ходе анализа материалов СМИ и цифровых платформ.

Результаты исследования и анализ показывают, что речевая агрессия и язык вражды в современных СМИ и цифровых медиа приобретают устойчивый и системный характер, выступая инструментами эмоционального воздействия и манипулирования общественным мнением. Выявлено, что данные практики способствуют росту социальной напряжённости и снижению уровня толерантности в обществе. Толерантность и культура мира в языке СМИ выступают важным показателем общественной стабильности.

Ценность проведенного исследования состоит в комплексном рассмотрении агрессивных речевых практик в едином медиaprостранстве, объединяющем традиционные СМИ и цифровые платформы.

Практическое значение итогов работы может быть использовано в деятельности журналистов, редакторов и медиаспециалистов для повышения уровня речевой культуры, профилактики языка вражды, формирования ответственного медиадискурса, снижения конфликтологических рисков и укрепления уровня толерантности в обществе.

Ключевые слова: речевая агрессия, язык вражды, межэтнический конфликт, правовые нормы, этика.

Кіріспе

Күнделікті ақпарат легінен адам айналасында белгілі бір ақпараттық шағын әлем қалыптасып, оның қоршаған әлемді қабылдауына әсер етеді. Сондай әсердің бірі – тілдік агрессия. Тілдік агрессияның көп жұмсалатын түсі – баспа-сөз және цифрлық платформа тілі.

Қазіргі публицистикалық тіл бұқаралық ақпарат құралдарында толық жүзеге асуы үшін мақаланың мәтінінде эмоционалды-бағалауыш сөздер болуы керек. «Тілдік агрессия» деген құбылыстың өзі осы қажеттіліктен туған» деген сынды пікірлер де табылар. Алайда автордың өз материалын тілдік талғамы мен белгілі бір стилін танытарлық дұрыс формада жеткізуге де мүмкіндігі бар. Эмоционалды-экспрессивті лексикаға сүйеніп контент құрастырушы өзіне қалай аудитория жинаса, әдеби тілде жазатын автордың да оқырмандары жетіп артылады. Өйткені мысқыл-әжуаға, кекетінді сөздерге, арзан юморға толы мәтіннен жалыға бастаған оқырман дұрыс, салиқалы ақпаратпен жазылған мәтінге шөліккеп қалғаны рас. Қоғамның бүгінгі БАҚ-тан осыны күтуге толық хақысы бар.

Бірнеше жағдайға байланысты тілдік агрессияның бір сипаты – өшпенділік тілін түсіну маңызды. Біріншіден, тіл қоршаған ортадағы элементтерге берілген мағынаны жеткізеді, ал эмоциялар осы элементтермен қарым-қатынастың қарқындылығын арттырады. Екіншіден, өшпенділік тілі – бұл қандай да бір мәселенің, шиеленістің бар екендігінің көрсеткіші, әртүрлі әлеуметтік топ өкілдері арасындағы қатынастар, субмәдениеттер. Үшіншіден, мұндай тілдің пайда болуының өзі бұл өзге адамдарға әсер ету үшін басқа құралдарды қолдануға, тіпті физикалық түрде әсер етуге дейін дайын екендігінің дәлелі.

Бұқаралық ақпарат құралдары полиэтникалық халықты біріктіру арқылы қоғамдағы тұрақтылық пен тыныштыққа ықпал ете алады, алайда дәл солай оны ыдыратып, қарама-қарсы топтарға бөле де алады. Бұның қауіптілігі мынада: бұқаралық ақпарат құралдары мен журналистер қарапайым этнографиялық фактілер мен адамның өмір сүру ерекшеліктерін саяси мақсатына қолдана алады. БАҚ, тәжірибе көрсеткендей, бұқаралық сананы барлық этностың заң алдындағы теңдігі туралы толерантты идеялардан басымдықтар идеяларына, шовинизм мен нәсілшілдік идеяларына алып келуі мүмкін. Бұл этносаралық қақтығыстарға әкелуі мүмкін.

Зерттеу нысаны – БАҚ пен цифрлық медиа кеңістігіндегі тілдік агрессия. Зерттеудің пәні ретінде алынған тілдік агрессияның белгілері, ақпараттық хабарламадан эмоционалды ықпал етуге дейінгі сипаты теориялық зерттеуімізге арқау болды. Зерттеудің мақсаты – БАҚ пен цифрлық медиа кеңістіктегі тілдік агрессияның белгілері арқылы қоғамдық және көпшілік ортада өшпенділік тілін таратуды тоқтату; аудиторияның санасын басымдықтар идеясынан толерантты идеяларға бұру. Осы мақсатқа жету барысында туған міндеттер: оқырманның автордан әдеби тілде жазылған дұрыс ақпарат алу құқығын естен шығармау; өшпенділік тілін қолданудан туатын ксенофобияның алдын алу; өшпенділік тілін қолданудың БАҚ қызметкерлерін әкімшілік, азаматтық, қылмыстық қудалауға негіз болуы туралы білу; әлемнің көп өлшемді және алуан түрлі ерекшелігін түсіну; БАҚ пен цифрлық медиа кеңістіктің ақпараттық хабарламадан эмоционалды ықпал етуге дейін әсер ету ролін түсіну. Зерттеудің теориялық мәні тақырыптың өзектілігі мен шешілетін мәселенің бұқаралық маңыздылығынан туындап отыр. Практикалық мәні БАҚ қызметкерлері мен цифрлық медианы тұтынушыларының сөз мәдениеті талаптарын сақтауына ықпал етеді.

Әдебиеттерге шолу

Тікелей тілдік агрессия мен өшпенділік тіліне байланысты жазылған қазақша ғылыми еңбектер әлі де аз. Лингвистикалық зерттеулерде осы тақырыппен байланыстырып әлеуметтік желілердегі инвективті лексика, манипулятивті БАҚ дискурсы, конфликтогендер төңірегінде қарастырған еңбектер бар. Алайда олар тілдік агрессияны медиа мәтін мен дискурс аясында, тілдік стратегия тұрғысынан ғана айтып өткен. Демек бұл зерттеулер тілдік агрессия мен өшпенділік тілін жанама түрде ғана қамтып өте алады.

«Қазіргі заманғы журналистиканың және PR-дың өзекті мәселелері: медиа және бұқаралық ақпарат құралдарындағы жанжалды дискурс» деген атпен шыққан жинақта жас ғалымдардың медиа дискурстағы жанжал, конфликтогендік дискурс туралы мақалалары жинақталған.

Р. Қарымсақованың «Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдарының қақтығыстар туралы ақпарат беру тәсілдері» (Қарымсақова, 2008), Е. Кәпқызының «Ұлттық бірегейлік мәселелері немесе этносаралық қарым-қатынастарды жа-

зуда нені ескеру керек?» (Кәпқызы, 2017) деген мақалалары тілдік агрессиямен байланысты көп мәселені қозғаған. Атап айтқанда, ұлттық тақырыптарды жазудың құқықтық аспектілері, этносаралық мәселелердің ақпарат құралдарында көрініс табуы, этностың теріс образын қалыптастыру, толеранттылық пен ксенофобияның журналист шығармашылығындағы орны.

2017 жылы «Medianet» Халықаралық журналистер орталығынан шыққан «Қазақстандағы әлеуметтік желілердегі өшпенділік тілінің мониторингі» Facebook әлеуметтік желісінің қазақстандық сегментінде жарияланған өшпенділік тілі бойынша сараптамалық анализ материалдарын жариялады. Мақала авторы А.К. Алтаева сарапшылардың қатарында болып, «2017 жылғы пікір көшбасшыларының мониторинг нәтижелеріне негізделген қазақ тіліндегі hate speech тілдік ерекшеліктері» деген тақырыпта сараптамалық қорытынды ұсынды (Алтаева, 2017).

Шетел әдебиетіне шолу жасасақ, қазіргі ғылыми зерттеулерде тілдік агрессия коммуникациядағы прагматикалық факторлармен тығыз байланысты қарастырылады. Ghosh S., Priyanka A., Ekbal A. және Bhattacharya P. бұл тақырыпты онлайн дискурстағы өшпенділік, қорлау және дискриминацияны білдіретін вербалды әрекет ретінде сипаттап, оны автоматты түрде танудың белгілеріне назар аударады.

Осы бағытты Stankovic S.V. мен Mladenovic M. жалғастырып, тілдік агрессияны медиа дискурстағы полемикалық және жанжал тудырушы стратегияның құрамдас бөлігі ретінде түсіндіреді. Ғалымдар агрессивті тілдік бірліктердің қоғамдық пікір қалыптастырудағы рөлін және манипуляциялық (астыртын ықпал ету) әлеуетін көрсетеді. Ал Char S.W. тілдік агрессияны коммуникациядағы билік, үстемдік және әлеуметтік иерархиямен байланысты феномен ретінде қарастырып, институционалдық дискурстағы көріністерін талдайды. Koufakou A., Basile V. және Patti V. hate speech пен toxic language ұғымдарын ажыратудың маңызын атап өтеді.

Тілдік агрессияның прагматикалық және дискурстық сипаты Komalova L.R., Sadova T.R. және Hardaker C. еңбектерінде кеңінен сипатталады. Авторлар агрессияны сөйлеу актілерінің адресатқа бағытталған қасақана ықпал ету формасы деп түсіндіріп, оны бейәдептілік, тілдік қысым және коммуникативтік конфликт ұғымдарымен байланыстырады.

Орыс ғалымдарының еңбектеріне шолу жасасақ, психология мен коммуникативтік тео-

рия тұрғысынан тілдік агрессия Д.А. Инфанте, Р.А. Бэрон және Д. Р. Ричардсон еңбектерінде агрессивті мінез-құлықтың вербалды көрінісі ретінде түсіндіріледі. Олар тілдік агрессияны эмоциялық қозу, фрустрация және әлеуметтік жағдайлардың ықпалымен пайда болатын әрекет деп сипаттайды. Ал Е.Н. Басовская, М.Н. Вандышев, К.Ф. Седов, О.Б. Сиротинина және Ю.В. Щербинина тілдік агрессияны дискурстық құбылыс ретінде қарастырып, оны конфликтогендік бірліктер, бағалауыш лексика және инвективті құрылымдар арқылы жүзеге асатын коммуникациялық стратегия деп анықтайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Тілдік агрессияға қарсы түрудің құралдары мен әдістері әртүрлі. Зерттеудің мақсаты – журналистің ауызша және жазбаша шығармаларында тілдік агрессияны, оның ішінде өшпенділік тілін тежеу әдістерін жүйелеу. Ғылыми және прагматикалық-практикалық деректер өндірілген және жүйеленген әдістер негізінен жалпы теориялық болып табылады: тақырыптық ғылыми ақпаратты талдау және синтездеу, осы саладағы мамандардың зерттеу нәтижелері, фактілер мен ережелерді жалпылау және жүйелеу, тұжырымдау.

Американдық лингвистикада Д. Инфанте және оның әріптестері тілдік агрессияға түбегейлі зерттеу жүргізді. Физикалық агрессиямен (күш көрсетумен) салыстырғанда тілдік агрессияның мәртебесін анықтай отырып, ғалым біріншісі екіншісін алмастырмайтынын атап өтті. Алайда агрессияның ең төменгі деңгейі ең жоғарғысына айналуы мүмкін. Тұрмыстағы агрессияның екі түрі де бір-бірін жиі анықтайды. «Егер тілдік агрессия объектісі бастапқыда жеке, әлеуметтік немесе жағдаяттық факторларға байланысты дұшпандық танытса, тілдік агрессия түріндегі бұндай мінез-құлық физикалық агрессияның катализаторы бола алады» (Infante, 1989).

Қазіргі уақытта тілдік агрессия қарым-қатынастың барлық түріне еніп кетті, бұл үйлесімді және тиімді қарым-қатынас орнатуда үлкен кедергі. Тілдік агрессия әдетте дөрекі, көңілге тиіп қорлайтын, ренжітетін қарым-қатынасты, «белгілі бір сөйлеу жағдаятында жағымсыз эмоцияны, сезімді немесе ниетті қолайсыз түрде ауызша білдіруді» қарастырады (Щербинина, 2006), «сыртқы түртпекке немесе жағдаятқа байланысты өшпенділік әрекет немесе мінез-құлық»

(Изард, 1980), «мұндай қарым-қатынасты қаламайтын өзге жанды қорлауға немесе зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық» (Бэрон, 1999).

Мақаланы жазу барысында шет елдік ғалымдардың тілдік агрессия мен өшпенділік тіліне жүргізген зерттеу әдістері бізді бей-жай қалдырмады. Бұл зерттеулерге корпустық-эксперименттік әдістер, машиналық оқыту, дискурстық және салыстырмалы талдау, теориялық медиа танымдық және пәнаралық әдістер тән. Аталған әдістер агрессия мен өшпенділік тілін қазіргі цифрлық медианың жүйелік құбылысы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осы әдістерді санамалап өтейік:

1. Корпустық-эксперименттік әдіс (computational / corpus-based approach)

Kumar R. және әріптестерінің зерттеуінде HASOC-2019 және TRAC-2 сияқты көп тілді корпустар пайдаланылған. Агрессия, өшпенділік тілі және эмоцияларды анықтау үшін бір тапсырмалы және көп тапсырмалы нейрондық модельдерге сүйенген эксперименттер жүргізіледі. Бұл әдіс сандық деректерге негізделіп, автоматтандырылған мәтін талдау арқылы олардың байланысын анықтауға бағытталған.

2. Көп тапсырмалы машиналық оқыту әдісі (multi-task learning)

Шет елдік ғылыми зерттеулерде агрессия, hate speech және эмоцияны бір мезгілде анықтайтын көп функционалды модельдер қолданылады. Бұл әдіс тілдік құбылыстарды жеке емес, өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді және әлеуметтік медиа контентті кешенді бақылауға бағытталған (Jacobs et al., 2020).

3. Дискурстық талдау (discourse analysis)

Джорджевич және басқа авторлар спорттық медиа дискурсты әлеуметтік-мәдени контексте талдайды. Агрессия жанкүйерлер арасындағы қарым-қатынастың қалыпқа келтірілген элементі ретінде қарастырылады. Бұл әдіс мәтіндер мен пікірлердің мағыналық, прагматикалық және әлеуметтік функцияларын ашуға бағытталған.

4. Салыстырмалы әдіс (comparative analysis)

Twitch платформасындағы агрессияны зерттеу барысында цифрлық стриминг ортасы классикалық теледидарлық зорлық-зомбылық зерттеулерімен (Дж. Гербнердің еңбектері) салыстырылады. Бұл әдіс агрессиялық нарративтердің әртүрлі медиа форматтарға қалай бейімделетінін анықтауға мүмкіндік береді.

5. Теориялық-медиатанымдық әдіс

Зерттеуде өсіру теориясы (cultivation theory, Дж. Гербнер) қолданылып, агрессияның медиа

кеңістіктегі мәдени және коммерциялық функциялары түсіндіріледі. Бұл әдіс агрессивті контенттің аудиторияға, әсіресе жастарға ықпалын теориялық тұрғыдан бағалайды.

6. Пәнаралық әдіс (interdisciplinary approach)

Авторлар журналистика, лингвистика, цифрлық медиа зерттеулерін біріктіреді. Бұл тәсіл агрессивті мазмұнды автоматты түрде анықтау, талдау және алдын алу мәселелерін кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Бұқаралық ақпарат құралдары қоғамның мінез-құлқына, интеллектісіне әсер етеді. Сөйлеу мәдениетінің қалыптасуына, қоғамдағы өзара қарым-қатынастың дұрыс өрбуіне де ықпалы зор. Тілдік құралдардың көмегімен сананы астыртын басқара отырып, қоғамдық пікір де қалыптастырады. Сондай астыртын құралдардың бірі – тілдік агрессия. Осыған орай тақырыптың өзектілігі мен бұқаралық маңыздылығы өте зор. Нақты тоқталайық.

Тілдік агрессияның бір көрінісі – өшпенділік тілі кез-келген алауыздықтың алғы шарты болғандықтан, қазіргі таңда бұл бағыт белсенді түрде зерттеліп жатыр. Алайда алауыздық тудыратын тілдік құралдарды зерттеуге қызығушылықтың жоғары болуына қарамастан, қоғам арасында этникалық, діни ерекшелікке байланысты тілдік агрессияны қолдану және оның алдын алу турасында нақты бір әдістеме қалыптаспаған. Соның салдарынан кейінгі жылдары Қазақстанда этносаралық, дінаралық шиеленістердің өсуі байқалады. Көпшіліктің санасына осындай пікір мен көңіл-күйді енгізуде бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі зор. Дін және ұлт жайлы жазбаларда ақпараттың қате берілуі жиі кездеседі. Көп жағдайда ұлт, дін тақырыбындағы мақалаларды журналист тілдік құралдар арқылы өзінің теріс көзқарасына негіздеп жазғанын байқаймыз. Бұл әрекетімен журналист қақтығыстардың барысына әсер етеді. Ал журналистің этнос және дін тақырыптарында біліксіз, ұқыпсыз болуы тараптардың бірінде наразылықтың тууына әкелуі мүмкін.

Тілдік агрессияның баспасөзде белсенді жұмсалатын түрі бар. Жек көрушілік риторикасы, өшпенділік тілі (ағылш., hate speech) – эмоционалды күшке ие айтылым, қарым-қатынастағы серіктестерге теріс бағытталған мәтін, сөйлеу құралдары немесе сөйлеу объектісі (сөз сөйлеу, жазу, үндеу хат). Бұл құбылыстар ксенофобия-

ны, әртүрлі әлеуметтік топтарға төзбеушілікті көрсетеді.

2017 жылы «Қазақстандағы әлеуметтік желілердегі өшпенділік тілінің мониторингі» (Medianet, 2017) атты зерттеу Қазақстандық Facebook әлеуметтік желісінің сегментінде 2017 жылдың мамыр айынан қазан айына дейін жарияланған жазбаларды мониторингілеп, өшпенділік тілінің формаларын, құрылымын және әсерін жүйелі түрде талдаған алғашқы кешенді материалдардың бірі. Бұл зерттеу әлеуметтік желілердегі агрессиялық, дискриминациялық, этникалық және әлеуметтік дұшпандықты тудыратын тілдік элементтердің қалай өрбитінін көрсетеді, олардың тілдік және коммуникативтік белгілерін зерттейді.

Зерттеу деректері бойынша, әлеуметтік желілердегі өшпенділік тілі әртүрлі деңгейлерде көрінеді: қатты, орташа және жұмсақ түрде.

Қатты деңгей – дәл көрсетілген тікелей агрессия: ұлтаралық, діни немесе тілдік негіздегі қорлау. Мысалы, зерттеуде «қара қытай», «орысқұл», «шошқа», «баран» сияқты қолданыстар. Бұл жазбалар нақты әлеуметтік топқа қарсы бағытталған өшпенділік риториканы көрсетеді. Орташа және жұмсақ деңгей – стереотиптер, жағымсыз бейнелер, әлеуметтік оқиғаларға қатысты жағымсыз пікірлер. Мұндай тілдік элементтер агрессияны тікелей көрсетпесе де, әлеуметтік топтар арасында кереғар сезімді нығайта алады.

Мониторинг жүргізілген жазбаларда өшпенділік тілінің лингвистикалық ерекшеліктері айқын байқалады:

Этникалық және тілдік белгілерді қорлайтын риторика – белгілі бір ұлттар немесе тілдерге қатысты стереотиптер айтылады. Бұл тілдік агрессияны қалыпты нормамен шатастыруға әкелуі мүмкін. Қоғамның белгілі бір тобына, билік өкілдеріне бағытталған қорлау сөздері тілдік агрессияның ең ашық формасы ретінде анықталған.

Зерттеу көрсеткендей, әлеуметтік желі жазбаларындағы агрессияның көбісі – әлеуметтік немесе саяси қақтығыстардың көрінісі, яғни өшпенділік тілі көбіне әлеуметтік наразылық пен ұлтшылдық тенденцияларды күшейтеді.

Зерттеуде әлеуметтік желідегі пікір көшбасшыларының жазбалары талданған. Қазақ және орыс тіліндегі жазбалар арасындағы агрессиялық айырмашылықтар: зерттеу 14 жазбада өшпенділік тілінің жоғары деңгейін анықтағанын көрсетеді. Солардың ішінде 8-і қазақ тілінде, 6 жазба басқа тілдерде жазылған.

Жасырын агрессия формалары мынандай нәтиже көркеткен: кейбір жазбаларда ашық қорлау жоқ болса да, әлеуметтік немесе мәдени стереотиптер арқылы төмендетуші риторика қолданылған. Бұл түрдегі агрессия аудиторияның санасында дискриминацияны арттыруы мүмкін.

Мониторинг нәтижелері әлеуметтік медиадағы өшпенділік тілінің тек жеке адамның эмоциясын білдіру емес, қоғамдық сананың динамикасына және әлеуметтік тұрақтылыққа тікелей әсер ететін фактор екенін көрсетеді. Әлеуметтік желідегі агрессивті риторика белгілі бір әлеуметтік немесе этникалық топтарға қарсы бағытталып, қоғамда поляризацияны күшейтеді. Бұл қоғамдағы сенім мен әлеуметтік тепе-теңдікті бұзуы мүмкін.

Мониторинг зерттеуі әлеуметтік желілердегі контентке қатысты сөз бостандығын қорғау мен өшпенділік тілін шектеу арасындағы шегараның нәзік екеніне көз жеткізеді. Бұл қазіргі Қазақстандағы медиа саясаты мен құқықтық реттеу мәселелерін де қамтиды.

Агрессияға арналған іргелі психологиялық зерттеулерде тілдік агрессия дербес құбылыс ретінде сипатталмаған. Мұның екі себебі айқын. Біріншіден, тек психологиялық тұрғыдан қарастыру бұл құбылысты жан-жақты зерттеу үшін жеткіліксіз болды. Оны әрі қарай зерттеу тек психоллингвистикада, юрислингвистикада, медиаллингвистикада мүмкін болды. Екіншіден, бұған дейін тілдік агрессия құбылысын зерттеу соншалықты өзекті болмаған. Бұл құбылысқа ғылыми қызығушылық кейінгі онжылдықтар ішінде пайда болды, өйткені қазіргі уақытта тілдік агрессия қоғамның барлық салаларына, соның ішінде іскерлік және тұлғааралық қатынастарға, БАҚ-қа және т.б. еніп кетті (Бэрон & Ричардсон, 2006).

Қазіргі қоғамда бұқаралық ақпарат құралдары агрессияның таралуына ықпал ететін маңызды алаңға айналды. Медиа агрессивті мінез-құлықтың жекелеген тұстарын көрсетумен ғана шектелмей, әлеуметтік теңсіздік пен ұлтаралық қақтығыстарды жариялау арқылы қоғамдағы шиеленісті күшейтуі мүмкін. Осы себепті бүгінгі медиа кеңістікті кейде «агрессия мәдениеті» деп те атайды. Әсіресе теледидар тілдік агрессия кеңінен қолданылатын әрі қалыптасатын ортаға айналып келеді. Экраннан көрінетін қақтығыстар, айтыс-тартыстар мен дау-дамайлар көрермен санасында қалыпты құбылыс ретінде қабылданып, агрессивті мінез-құлықтың үлгісі-

не айналуы ықтимал. Нәтижесінде бұқаралық ақпарат құралдары, әсіресе теледидар, қақтығыс жағдайында агрессияны мінез-құлық стратегиясы ретінде ұсынатын ықпалды құрал болып отыр.

Көп жағдайда журналистік мәтіндердің эмоциясы әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси мәселелердің себебінен шығады. «Журналистер өз басылымының немесе телебағдарламасының рейтингісін көтеруге тырысып, тек айтып қоя салмай, өзінің мүдделі көзқарасын оқырманға таңа бастады. Аудиторияны ашу-ызаға толы күйге түсіріп, белгілі бір этикалық нормаларды ойланбастан бұзады; мәтінде жағымсыз ақпаратты көп қолданып, тіл арқылы аудиторияға астыртын ықпал етіп, көпшіліктің бағалауын және идеологиялық көзқарасын өзгертеді» (Сиротинина, 2008).

Нәтижесінде қоғамда болып жатқан барлық процестердің айнасы болып табылатын газет-журнал дискурсі «тілдік агрессия» құбылысын тудырды. Бұл тілдің көмегімен біреуге немесе бірнәрсеге деген жағымсыз эмоционалды-бағалау қатынасын білдіруде этикалық және эстетикалық норма ұғымын жиі бұзатын, мәтіннің адресатқа жағымсыз әсер қалдыратын теріс ақпаратқа шамадан тыс қанығуынан байқалады. Бұның салдары «тілдік қақтығыс», «тілдік агрессия» деген жаңа ұғымдардың пайда болуына әкеліп, оны құқықтық жолмен реттеу қажеттілігі өзекті бола түседі.

А.А. Попова өзінің зерттеуінде тілдік агрессияның қандай да бір әрекетке түрткі болар әлеуетін қарастырып, оның «адамдардың ойы мен әрекетіне әсер етіп, оларды белгілі бір іс-әрекетке итермелей алатынын» атап өтеді (Попова, 2015). Л.М. Майданованың еңбегінде де адресатты тақырыпқа қатысты агрессивті әрекеттерге шақыру мәселесі талданады (Майданова, 1997). Бұл тұрғыда «сөз – іс» тұтастығы агрессивті мәтінді ұйымдастыру қағидасы ретінде көрініс табады.

Агрессивті әрекеттерге шақыру ашық (эксплицитті) түрде де, жасырын (имплицитті) түрде де көрінуі мүмкін. Бірінші типтегі мәтіндер (эксплицитті) – сирек кездесетін, көбінесе экстремистік сипаттағы материалдар. Онда:

- өзге топтардың не олардың өкілдеріне бағытталған;
- алауыздық тудыратын;
- инвективті немесе бейнормативті лексика қолданатын;
- заңсыз әрекетке ашық шақыратын;

- белгілі бір әлеуметтік топты жоққа шығару, жою идеялары таратылады (Злоказов, 2013).

Екінші типтегі мәтіндер (имплицитті) сырттай қарағанда тыйым салынған материалдардан ерекшеленеді, оларда үгіт емес, идеологиялық бағыттағы насихат басым. М.А. Осадчийдің жіктемесіне сүйене отырып, мұндай мәтіндерде жанама немесе жасырын түрде үндеу бар екенін атап өтуге болады (Осадчий, 2007). Соңғы жылдары бұндай агрессия интернет-коммуникацияның мүмкіндіктеріне байланысты белсенді түрде таралуда.

Еуропа Кеңесі конвенциясының компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар туралы қосымша хаттамасына сәйкес былай делінген: «Нәсілшіл және ксенофобиялық материалдар жеккөрушілікті насихаттайтын немесе тұтандыратын, кез-келген адамға немесе адамдар тобына қарсы кемсітушілік немесе зорлық-зомбылыққа шақыратын, бұған сылтау ретінде нәсілге, түске негізделген факторларды, ұлттық немесе этникалық шығу тегін, сондай-ақ дінін қолданатын кез-келген жазбаша материалдарды, кез-келген идеяларды немесе теорияларды білдіреді» (Седов, 1997).

Соңғы жылдары «толеранттылық» ұғымы әлемдік ғылыми, саяси және журналистік дискурста кеңінен қолданылып келеді. Бұл ұғым қазіргі әлемнің көпөлшемді әрі алуан түрлі сипатын, онда әртүрлі нәсілдердің, конфессиялардың, ұлттар мен этностардың өкілдері, сондай-ақ сан алуан мәдени дәстүрлер, мінез-құлық нормалары мен құндылықтар қатар өмір сүретінін мойындаумен байланысты. Бұқаралық ақпарат құралдары этносаралық қатынастар саласындағы қоғамдық көзқарастардың қалыптасуына тікелей ықпал ететін маңызды әлеуметтік институт ретінде ұлтаралық келісім мен тұрақтылықты сақтауда ерекше жауапкершілікке ие. Осы тұрғыдан алғанда, медианың азаматтық ұстанымы ел мен оның аймақтарындағы ұлтаралық бейбітшіліктің сақталуына немесе керісінше, этникалық шиеленістер мен алауыздықтың өршуіне әсер етуі мүмкін. Қазіргі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы көпшілік санасына ұсынылатын этникалық мазмұндағы ақпарат идеологиялық ұстанымдарға, сондай-ақ оны қалыптастыратын саясаткерлер мен өзге де ықпал етуші субъектілердің мүддесіне байланысты толерантты немесе жанжал тудырушы сипатқа ие болуы ықтимал.

Әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас көбінесе шынайы өмірдегі өзара әрекеттесудің ай-

насы іспеттес. Интернетте географиялық немесе уақыт шектеуі жоқ, өйткені адам қай жерде болса да, кез-келген уақытта әңгімеге қосыла алады. Нәтижесінде желі қолданушылар өз пікірін білдіру арқылы қоғамның реакциясынан қорықпайды. Өшпенділік тілі әлеуметтік желілерде кеңінен таралып отыр. Оның көрінісі көбіне діни негізде, кибербуллинг, троллинг, қорлайтын хабарламалар түрінде ұшырасады. Оларды сондай-ақ жалған ақпарат пен жеккөрушілікті тудыратын хабарламаларды тарату үшін пайдаланады. Интернет-бұл экстремалды көзқарастардың кең спектрі. Мұнда әлеуметтік және техникалық проблема бар. Нәтижесінде жалған ақпарат қоғамдағы ақпарат алмасу экологиясына нұқсан келтіреді. COVID-19 сияқты пендемия кезінде қорқыныш, ертеңгі күнге сенімсіздік және жанжал тудыру үшін әлеуметтік медианы сенімсіздік құралы ретінде пайдалануға болады. Бұл платформаларды дұрыс пайдаланбау біржақтылыққа және тіпті зорлық-зомбылыққа, сондай-ақ экономикалық, психологиялық және саяси салдарға әкелуі мүмкін» (Weinstein, 2018).

Қазіргі уақытта Интернеттегі өшпенділік сөздері және басқа да жағымсыз әрі қажетсіз ақпарат маңызды мәселеге айналып отыр. Интернетті демократияландыру арқылы әлеуметтік желілер қате ақпараттың бұрын-соңды болмаған жылдамдықпен таралуына мүмкіндік беретін қақтығыс тудыруы мүмкін. Гарвард университетінің зерттеушілері 2017 жылы жалған жаңалықтар «алысырақ, жылдамырақ және тереңірек» таралатынын анықтады (Vosoughi, 2018).

Культивация теориясының негізін қалаушы Джордж Гербнер мен оның әріптестері 1960-жылдардың соңынан 2010-жылдардың ортасына дейін жүргізілген Мәдени индикаторлар жобасы аясында бұқаралық ақпарат құралдарындағы зорлық-зомбылықты жүйелі түрде зерттеді (Signorielli, 2019). CI зерттеу тобының жыл сайынғы «Зорлық-зомбылық профилі» атты есептері теледидардағы зорлық-зомбылықтың жалпы деңгейін бірнеше онжылдық бойы кешенді түрде бағалап, оның уақыт өте қалай өзгергенін көрсетті (Gerbner, 1978). Теледидардағы зорлық-зомбылықты зерттеу тәсіліне сүйене отырып, бұл жұмыс әлемдегі ең танымал тікелей стриминг платформаларының бірі – Twitch-тегі зорлық-зомбылық пен агрессияның қазіргі жай-күйін талдауға бағытталған (Sherrick, 2023).

Ал S.W. Chae жүргізген зерттеу Гербнердің CI жобасын жай ғана қайталау емес. Зерттеу Twitch платформасының көп өлшемді медиа

құрылымын ескере отырып, бастапқы жобаны кеңейтеді. Twitch ойын графикасын, стримердің веб-камера арқылы берілетін бейнесін және көрермендердің чаттағы хабарламаларын бір мезгілде ұсынатын жанды аралас медиа түрін қолдайды (Hamilton, 2014). S.W. Chae-нің зерттеуінде Twitch-тегі агрессия мен зорлық-зомбылықтың үш медиа өлшемі қарастырылады: (1) зорлық-зомбылықты қамтитын ойын процесі, (2) стримердің ауызша агрессиясы және (3) көрермендердің чаттағы агрессиясы. Әр өлшемнің ерекшелігіне қарай қолмен жүргізілетін контент-талдау немесе автоматтандырылған есептік талдау әдістері қолданылған. Бұл зерттеудің мақсаты – Twitch платформасындағы агрессияның құрылымдық сипатын анықтау және оны қазіргі цифрлық медиа кеңістігінің бір бөлігі ретінде қарастыру. Осы арқылы жұмыс тікелей стриминг медиасында агрессия мен зорлық-зомбылықтың таралуы туралы эмпирикалық деректер ұсынып, культивация теориясын жаңа медиа контекстінде қолданудың әлеуетін көрсетуге бағытталған.

Қазіргі адамның өмірінде бұқаралық ақпарат құралдары үлкен маңызға ие. Олар қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады, қоғамның мінез-құлқы мен интеллектісіне әсер етеді. Аудиторияның санасын бүкіл арсеналмен, соның ішінде сөйлеу құралдарымен басқара отырып, қоғамдық пікір қалыптастырады. Соның қатарында тілдік агрессия басымдыққа ие болып келеді. Тілдік агрессия – бұл саяси, психологиялық және әлеуметтік компоненттерді қамтитын көп қырлы құбылыс. Сырттай қарағанда бұл бір пікірді тікелей таңу түрінде болуы мүмкін; тыңдарманға / көрерменге тілдік әсер көбінесе дәлелденбеген немесе жеткіліксіз дәлелденген, ашық немесе жасырын; қасақана қорлау, ренжіту немесе адамға зиян келтіруі мүмкін болардай теріс ықпал ету түрінде кездеседі.

Кеңес заманында тек шетелдік БАҚ-қа тән белгі деп саналып келген бұл ерекшелік қоғамның демократиялануына байланысты XX ғасырдың сексенінші жылдарының соңында кеңестік елдердің баспасөзіне де батпандап ене бастады. XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында ел өмірін демократияландыруға бағытталған процестер БАҚ тіліне де өзгерістер әкелді. Дайындалған, тексерілген сөзді табан астында айтылған, дайындықсыз, эмоционалды сөз алмастырды. Бұған тұрғындар тіліне тән күнделікті тұрмыстық лексикадағы оқиға, өзгерістер де қосылды. Қазіргі қарым-қатынас-

та тұрпайы, былапыт, балағат сөздерді қолдану қалыпты жағдайға айналды. Тіпті кейінгі жылдары жалпы үрдіске ұласып бара жатыр деуге болады. «Қайта құру процестерінің дамуымен, жариялылықтың күшеюімен және қоғам өмірін демократияландырумен бірге радио мен теледидарда, газет-журналда митингі мен жиналысқа қатысушылардың, халық депутаттарының стихиялық сөйлеуі жаппай белең алды» (Басовская, 2004). Мұның бірнеше себебі бар: халықтың жалпы мәдени деңгейінің төмендеуі, сөйлеу нормаларын сақтауды қатаң бақылаудың азаюы. Көпшілікке жақын болу үшін журналистер жергілікті, ауызекі, кейде жаргон сөздер мен сөз тіркестерін қолдана бастады. Әдетте тұрпайы лексика мен фразеология өзімен бірге белгілі бір көзқарасты, атап айтқанда, интеллектуалды және эмоционалды примитивизмді, мейірімсіздікті, қатыгездікті қалыптастыра жүреді. Көпшілік бара-бара әдеби сөйлеуге емес, бұқаралық ақпарат құралдарының лексикасына көбірек көңіл бөледі.

Осының салдарынан сөздің стилистикалық қабаттары арасындағы шегаралар біртіндеп жойыла бастайды. «Стильдердің араласуы әдеби тілдің функционалды-стильдік жіктелуі туралы ойдың халық санасынан жойылуына әкелді» (Ремнёва, 2004).

Қабылдаушы қауымдастықтың, яғни оқырманның тілінде әртүрлі айтылымдар пайда болады. Олардың қатарында шетелдік мигранттарды сипаттайтын және білдіретін сөздер жиі кездеседі. Бұндай сөздерде сыртқы келбетті сипаттайтын сөздер жиі ұшырасады. Мысалы, терінің түсі, көздің қиығы және т.б. сияқты айқын ерекшеліктер («қара көздер», «қысық көзді» және т.б.). Кейде олардың тілді меңгеру деңгейін сипаттайтын сөздер мен сөз тіркестерін қолдануға болады және шетелдік мигранттардың өздеріне тән қателіктер, екпін және т.б.

Өшпенділік тілінде екі компонент міндетті түрде кездеседі. Біріншіден, бұл жағымсыз, эмоционалды бояуы қанық айтылым. Екіншіден, адресат, баға беруші айтылым бағытталған қауымдастық міндетті түрде кездеседі. Көбінесе мұндай сөздердің адресаттары әр түрлі азшылықтар, соның ішінде этникалық және діни топ өкілдері болып табылады.

Өшпенділік тілін күнделікті өмірде де қолдануға болады. Мысалы, әдепсіз тіл формулалары қолданылған кезде шетелдік адамдарға қатысты (ксенофобиялық және нәсілшіл сипаттағы «негр» немесе «хач»), сан алуан көріністерін

әлеуметтік желілерде әртүрлі мәселелерді талқылау кезінде жиі кездестіруге болады.

Осы орайда шет елдердің әлеуметтік платформаларының жай-күйі, тілдік агрессияны бақылауы турасында біреп сөз. Ghosh S-пен бірге басқа авторлардың бірлестігімен жазылған “A transformer-based multi-task framework for joint detection of aggression and hate on social media data” атты мақалада әлеуметтік медиа деректеріндегі агрессияны, өшпенділік тілін және қорлайтын мазмұнды бірлесіп автоматты түрде анықтауға арналған көп функциялы трансформаторлық модель ұсынылады. Hasoc-2019 және TRAC-2 (төрт тіл) көп тілді корпустарында жүргізілген эксперименттер ұсынылған тәсілдің заманауи бір тапсырмалы және көп тапсырмалы модельдерден артықшылығын көрсетеді. Зерттеу нәтижелері агрессия, өшпенділік тілі және эмоциялар арасындағы мағыналы корреляцияны қолдайды және әлеуметтік медиа мазмұнын бақылауға арналған көптеген тапсырмалық тәсілдің болашағын көрсетеді (Ghosh, 2023).

Цифрлық медиа дискурстың заманауи зерттеулерінде агрессия мен өшпенділік тілі әлеуметтік медианың қоғамдық кеңістігін қалыптастыратын онлайн байланыстың тұрақты элементтері ретінде қарастырылады. Жұмыста Kumar R және т.б. агрессияны талдауға және әлеуметтік желілердегі hate speech-ке көп функционалды тәсіл ұсынған. Бұл өшпенділік тілі, эмоционалды экспрессия және онлайн зорлық-зомбылық түрлері бір-бірімен тығыз байланысты және пайдаланушы мазмұнында жұмсалатынын көрсетеді. Бұл тұжырымдар агрессияның эпизодтық сипатын емес, цифрлық платформалардағы жүйелік сипатын көрсетеді (Kumar, 2020).

Өшпенділік тілі мәселесін спорттық медиа дискурс контекстінде дамыта отырып, Stankovic S.V., Mladenovic M. спортшылар танымалдығы мен жоғары әлеуметтік мәртебесіне қарамастан, үнемі өшпенділік тілінің және әлеуметтік желілердегі агрессивті пікірлердің нысанына айналатынына назар аударады. Авторлар әлеуметтік медианы спортшылар мен аудитория арасындағы қоғамдық коммуникация кеңістігі ретінде қарастырады, онда қолдау мен вербалды зорлық-зомбылық арасындағы шегара бұлыңғыр болады. Бұқаралық ақпарат құралдарында hate speech-тің тұрақты болуына қарамастан, спортшылар дәстүрлі түрде осал топ ретінде қабылданбайтынына ерекше назар аударылады. Зерттеу спорттық тақырыптағы агрессивті мазмұнды автоматты түрде бақылаудың мүмкіндіктерін

көрсетеді. Авторлар зерттеу деректерінің жиынтығын екі жыл ішінде жарияланған пікірлерден жинақтаған. Бұл екі негізгі дереккөзді қамтиды. Алғашқысы YouTube платформасындағы танымал ойын-сауық және спорт арналарында жазылған пікірлер, екіншісі – blic.rs және b92.net порталдарының жаңалықтары мен спорт жаңалықтарына қатысты пікірлер. Зерттеу деректерін қорыта келіп, ғалымдар онлайн кеңістіктегі өшпенділік тілін ажырату және алдын алу үшін журналистика, лингвистика және цифрлық медиа талдауын біріктіретін пәнаралық тәсілдің маңыздылығын көрсетеді (Stankovic, 2023).

G. Gerbner авторлығымен жазылған мақалада Twitch платформасындағы агрессия мен зорлық-зомбылықтың таралуы қазіргі заманғы тікелей медиа ортаның мысалы ретінде талданады. Культивация теориясына сүйене отырып, G. Gerbner Twitch-ті «жанды аралас медиа платформа» ретінде қарастырады. Онда агрессивті әңгімелер бейне ойын мазмұнында, стримерлердің сөйлеуінде және аудиторияның чат хабарламаларында бір уақытта қалыптасады. Twitch деректерін классикалық теледидардағы зорлық-зомбылық зерттеулерінің нәтижелерімен салыстыру агрессивті тілдің жаңа цифрлық форматтарға бейімделу арқылы мәдени функциясын әрі коммерциялық тартымдылығын сақтайтынын көрсетеді. Біріктірілген бұл зерттеулер агрессия мен өшпенділік тілі қазіргі медиа ортаның құрылымдық элементі екенін көрсетеді. Бұл осындай талдаулардың журналистика үшін маңызын арттырады әрі агрессивті мазмұнның жастар аудиториясына әсер ету мәселесін өзекті етеді (Chae, 2025).

Зерттеу нәтижелері Twitch платформасындағы агрессия мен зорлық-зомбылықтың көпдеңгейлі және жүйелі сипатқа ие екенін көрсетеді. Агрессивті мазмұн бір ғана медиа өлшемде емес, ойын процесінде, стримерлердің сөйлеуінде және көрермендердің чаттағы өзара қарым-қатынасында бір уақытта байқалады. Бұл Twitch-ті агрессия бірнеше арна арқылы қатар қалыптасатын жанды аралас медиа кеңістігі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Чат хабарламаларын есептік талдау нәтижелері көрермендер арасындағы агрессияның жоғары деңгейін көрсеткен. Онда қорлау, кемсіту, балағат сөздер және зорлық-зомбылықты қолдайтын пікірлер жиі кездеседі. Агрессивті хабарламалар көбінесе ойын ішіндегі зорлық-зомбылық сәттерімен немесе стримердің агрессивті реакцияларымен қатар пайда болады. Бұл

арқылы әртүрлі медиа деңгейлеріндегі агрессияның өзара байланысын байқауға болады. Агрессия ойын-сауық элементі ретінде қабылданып, көрермендердің белсенді қатысуын арттыратын факторға айналады. Бұл үрдіс әсіресе жас аудитория үшін маңызды, себебі олар агрессияны әлеуметтік қарым-қатынастың рұқсат етілген формасы ретінде қабылдауы мүмкін.

Жалпы алғанда, алынған деректер Twitch платформасында агрессияның жекелеген оқиғалармен шектелмей, цифрлық медиа ортаның құрылымдық элементі ретінде қалыптасқанын көрсетеді. Бұл нәтижелер культивация теориясының негізгі тұжырымдарын жаңа медиа кеңістігінде эмпирикалық тұрғыда қолдайды.

Классикалық теледидарлық зерттеулерде зорлық-зомбылық негізінен мазмұн деңгейінде қарастырылса, Twitch сияқты платформаларда агрессия интерактивті сипатқа ие. Көрермендер агрессивті мазмұнды тек тұтынушы ретінде ғана емес, чат арқылы оған тікелей қатысып, белсенді бола алады. Бұл жағдай агрессияның мәдени қалыпқа келу үдерісін жеделдетіп, оны әлеуметтік өзара әрекеттесудің рұқсат етілген формасына айналдырады.

Аталған мақаланың зерттеу нәтижелері Twitch-тегі агрессияның ойын-сауық пен коммерциялық табыспен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Агрессивті ойындар мен эмоциялық реакциялар көрермендердің назарын ұстап тұруға және аудиторияның белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, агрессия медиа индустрияда экономикалық құндылыққа ие контент элементіне айналады, бұл платформалардың әлеуметтік жауапкершілігі туралы мәселелерді өзектендіреді. Сонымен қатар бұл жұмыс культивация теориясын жаңа медиа жағдайында қолданудың әдіснамалық әлеуетін көрсетеді. Бұл цифрлық медиадағы агрессияны зерттеудің жаңа бағыттарын дамытуға мүмкіндік береді. Журналистика және медиа зерттеулер үшін бұл нәтижелер ерекше маңызды.

Өшпенділік тілінің элементтерін бұқаралық ақпарат құралдары насихаттау мақсатымен пайдаланады. «Бұқаралық ақпарат құралдарында өшпенділік тілі элементтерінің пайда болуы авторларды да, БАҚ редакцияларының өкілдерін де әкімшілік, азаматтық немесе тіпті қылмыстық қудалауға негіз болуы мүмкін. Бірақ ең бастысы бұл тілді жаппай қолдану, мәселен, 2015 жылы Францияда діни тақырыптағы жарияланымдардан кейін пайда болған сияқты көпшілікті арандатуға апаруы мүмкін» (Вандышев, 2015).

Демографиялық өзгерістер адамдардың күнделікті қарым-қатынас тіліне әсер етеді. Атап айтқанда, өмір туралы толғану кезінде ойын жеткізу тәсілдері мен эмоцияға берілуінен байқалады. Тілде басқа аймақтардан қоныс аударушылардың келуіне байланысты әртүрлі сезімдер мен эмоциялар қалыптасады. Ірі қалалар, мегаполистер жаңа риториканың даму орталықтарына айналады. Белгілі жағдайлардың қатарында тек жеккөрушілік эмоциясын білдіруді ғана емес, өзге этнос адамдарына немесе өзге дін өкілдеріне (оның ішінде мигранттарға) бағытталған зорлық-зомбылықты да айтуға болады.

Халықаралық құжаттарға негізделіп, елдің билік ұйымдары әзірлеген және қабылдаған «өшпенділік тілін» құқықтық тұрғыдан реттеу тетіктері бар. Алайда мұндай механизмдердің болуы өшпенділік тілін көпшілік және қоғамдық ортаға таратуды тоқтату ісін толық қамтамасыз ете алмайды.

Өшпенділік тілін қолданудың негізгі құқықтық мәселесі бір жағынан сөз бостандығына құқықтың арақатынасы туралы мәселе, ал екінші жағынан, экстремистік сөздерді қолдануға тыйым салуда. Заңда екі тәсіл бар: біреуі – құқық нормаларына сүйенетін, екіншісі – ақтап алуға болатын жағдайлар.

Өшпенділік тіліне тыйым салу туралы пікірталастар қазіргі қоғамның құндылықтарымен және адам құқықтарын сақтаумен тығыз байланысты. Тілдік құралдарды қатаң реттеуді жақтаушылар тұрғысынан қарағанда, бұл этникалық, нәсілдік, діни және т.б. жағынан адамдардың қадір-қасиетін қорлауды білдіреді, ол қанды қақтығыстарды, қақтығыстардың өршуін тудыруы мүмкін. Сонымен қатар осындай риториканы пайдалануды реттеудің қатаң нұсқалары, оған тыйым салу сөз бостандығы құқығымен қайшылыққа түсуі мүмкін.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу қазіргі медиадискурста тілдік агрессияның көрініс табуы көп қырлы, кешенді және пәнаралық сипаттағы құбылыс екенін айқын көрсетті. Талдау нәтижелері журналистік мәтіндердегі эмоционалды-бағалауыш бірліктердің қолданылуы коммуникацияның экспрессивтілігін арттырудың заңды құралы болғанымен, олардың кәсіби-этикалық және тілдік нормалар шегінен асып кетуі тілдік агрессия мен өшпенділік тілінің қалыптасуына әкелетінін дәлелдеді. Мұндай үдерістер

ақпараттың объективтілігіне нұқсан келтіріп қоймай, қоғамдық пікірдің бұрмалануына және әлеуметтік санада шиеленістің күшеюіне ықпал ететіні анықталды.

Зерттеу барысында тілдік агрессияның тек лингвистикалық феномен ретінде емес, сонымен қатар әлеуметтік, саяси және мәдени үдерістердің индикаторы ретінде қызмет атқаратыны ғылыми тұрғыда негізделді. Бұқаралық ақпарат құралдарында агрессивті дискурстың жиілеуі қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік, этносаралық қарым-қатынастардың ушығуы және саяси қақтығыстармен тығыз байланысты екені дәлелденді. Осы тұрғыда медиа коммуникацияның тиімділігі қоғамдық тұрақтылық пен азаматтық келісімді қамтамасыз етудің маңызды шарты ретінде қарастырылып, журналистік дискурста тілдік агрессияны шектеу мен алдын алудың институционалдық және құқықтық тетіктерін жетілдірудің өзектілігі айқындалды.

Зерттеу нәтижелері журналистің кәсіби жауапкершілігі, тілдік құзыреті және редакциялық бақылау деңгейі арасындағы тікелей байланысты көрсетті. Алдын-ала дайындалып, кәсіби редакциядан өткен мәтіндерде тілдік агрессияның орын алуы журналистің тілдік нормаларды сақтамауын немесе кәсіби-этикалық қағидаттарды елемейін білдіреді. Мұндай қолданыстар қасақана немесе саналы сипаттағы коммуникативтік әрекет ретінде бағаланып, құқықтық реттеуді және кәсіби жауапкершілікті талап ететін құбылыс екені тұжырымдалды.

Сонымен қатар зерттеу коммуникация саласында арнайы кәсіби білімі жоқ тұлғалардың сөйлеу әрекетіндегі агрессивті тілдік элементтердің әрдайым қасақана сипатта бола бермейтінін көрсетті. Көп жағдайда мұндай қолданыстар коммуникативтік қателік, прагматикалық сәйкессіздік немесе тілдік құзыреттің жеткіліксіздігімен байланысты. Кәсіби журналист үшін қасақана қорлау мен бейсаналы түрде қолданылған тілдік бірліктерді ажырата білу, дискурстық жағдайды бағалау және тілдік құралдарды жауапкершілікпен таңдау маңызды кәсіби дағды ретінде айқындалды.

Зерттеу аясында ұсынылған болжамдар толықтай дәлелденді. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы өшпенділік тіліне шектеу қою мәселесі қазіргі қоғамдағы адам құқықтарын қорғау, толеранттылық пен демократиялық құндылықтарды сақтау қағидаттарымен тығыз байланысты екені анықталды. Өшпенділік риторикасын қатаң реттеу этникалық, нәсілдік, діни белгілер

бойынша кемсітуді болдырмауға бағытталғанымен, мұндай шектеулердің Конституцияда бекітілген сөз бостандығы қағидатымен қайшылыққа түсу қаупі бар екені де негізделді.

Зерттеу нәтижелері медиа дискурстың толерантты идеяларды нығайтумен қатар, белгілі бір жағдайда үстемдік, шовинизм және нәсілшілдік идеяларын қалыптастыру құралына айнала алатынын көрсетті. Мұндай ақпараттық ықпал этносаралық қатынастардың ушығуына және

әлеуметтік қақтығыстардың пайда болуына негіз бола алатыны дәлелденді.

Қорытындылай келе, тілдік агрессияның медиа дискурстағы көріністерін жүйелі түрде зерттеу, журналистік қызметте тілдік және кәсіби-этикалық нормаларды сақтау, сондай-ақ сөз бостандығы мен адам қадір-қасиеті арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету қазіргі журналистиканың стратегиялық міндеттерінің бірі екені ғылыми түрғыда тұжырымдалды.

Авторлардың үлесі

Алтаева Алмагуль – зерттеу идеясы мен әдіснамасын өзірлеу, нәтижелерді интерпретациялау, қолжазбаны жазу және соңғы нұсқасын бекіту.

Абуева Нурбану – зерттеуді ұйымдастыру, деректерді жинау және бастанқы талдау.

Ашимова Айтолкын – әдебиеттерге шолу жасау, теориялық талдау және қолжазбаны редакциялау.

Әдебиеттер

Алтаева, А.К. (2017). 2017 жылғы пікір көшбасшыларының мониторинг нәтижелеріне негізделген қазақ тіліндегі hate speech тілдік ерекшеліктері // Қазақстандағы әлеуметтік желілердегі өшпенділік тілінің мониторингі. – Алматы: «Medianet» Халықаралық журналистер орталығы. 49-65-бб.

Басовская, Е. Н. (2004). Творцы черно-белой реальности: о вербальной агрессии в средствах массовой информации // *Критика и семиотика*. – М., Вып. 7. С. 257–263.

Бэрон, Р., Ричардсон, Д. (2001). Агрессия. – СПб.: Питер. – 352 с.

Chae, S. W. (2025). Twitch aggression profile: exploring aggression on a live mixed-media platform. *Information, Communication & Society*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2025.2511069>

Вандышев, М. Н. (2015). Практики ксенофобии по отношению к мигрантам. – Екатеринбург. С. 56–67.

Gerbner, G. (1969). Toward “Cultural Indicators”: The analysis of mass mediated public message systems. *AVCR*, 17, 137–148. <https://doi.org/10.1007/BF02769102>

Ghosh, S., Priyankar, A., Ekbal, A., & Bhattacharyya, P. (2023). A transformer-based multi-task framework for joint detection of aggression and hate on social media data. *Natural Language Engineering*, 29(6), 1495–1515.

Hardaker, C. (2010). Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research*, 6(2), 215–242.

Infante, D. A. (1989). Test of an argumentative skill deficiency model of interspouse violence. *Communication Monographs*, 56, 163–177.

Злоказов, К. В. (2013). Экстремистский текст и свойства личности // *Политическая лингвистика*. № 3. С. 215–225.

Изард, К. (1980). Эмоции человека: научное издание. – М.: Изд-во Московского университета. – 440 с.

Jacobs, G., Van Hee, C., & Hoste, V. (2020). Automatic classification of participant roles in cyberbullying: Can we detect victims, bullies, and bystanders in social media text? *Natural Language Engineering*, 28, 141–166.

Кәпқызы, Е. (2017). Ұлттық бірегейлік мәселелері немесе этносаралық қарым-қатынастарды жазуда нені ескеру керек? // Қазақстандағы практикалық журналистика. – Алматы. 151-159-бб.

Комалова, Л. Р., Садова Т. Р. (2025). Прагматический вектор вербализованной агрессии в интернет-опосредованной коммуникации: текстовый контекст. <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2022.3.7>

Koufakou, A., Basile, V., & Patti, V. (2020). FlorUniTo@TRAC-2: Retrofitting word embeddings on an abusive lexicon for aggressive language detection. In *Proceedings of the Second Workshop on Trolling, Aggression and Cyberbullying*. ELRA, 106–112.

Kumar, R., Ojha, A. K., Malmasi, S., & Zampieri, M. (2020). Evaluating aggression identification in social media. *TRAC@LREC 2020*, 1–5.

Қарымсақова, Р.Д. (2008). Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдарының қақтығыстар туралы ақпарат беру тәсілдері // Қазақстан журналистерінің тәжірибесінен. – Алматы. 400-141-бб.

Майданова, Л. М. (1997). Агрессивность и речевая агрессия // *Речевая агрессия и гуманизация общения в средствах массовой информации*. – Екатеринбург. С. 9–13.

Осадчий, М. А. (2006). Использование лингвистических познаний в расследовании преступлений, предусмотренных статьей 282 Уголовного кодекса РФ // *Юридический консультант*. № 12. С. 18–23.

Попова, А. А. (2015). Речевая агрессия в СМИ как способ манипулирования сознанием человека // *Молодой ученый*. №14. С. 697–700.

Ремнёва, М. Л. (2004). Язык и культура. – М.: Изд-во МГУ. С. 23–24.

Sedov, K. F. (1997). Внутрижанровые стратегии речевого поведения: «ссора», «комплимент», «колкость» // *Жанры речи*. – Саратов. С. 94–95.

- Sherrick, B., Smith, C., Jia, Y., Thomas, B., & Franklin, S. B. (2023). How parasocial phenomena contribute to sense of community on Twitch. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 67, 47–67.
- Signorielli, N., Morgan, M., & Shanahan, J. (2019). The violence profile: Five decades of cultural indicators research. *Mass Communication and Society*, 22, 1–28.
- Сиротинина, О. Б. (2008). Проблемы речевой коммуникации. – Саратов: Изд-во Саратовского университета. С. 5–13.
- Stankovic, S. V., Mladenovic, M. (2023). An approach to automatic classification of hate speech in sports domain on social media. <https://doi.org/10.1186/s40537-023-00766-9>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359, 1146–1151.
- Weinstein, J. (2018). Hate Speech, Pornography, and the Radical Attack on Free Speech Doctrine. New York: Routledge.
- Щербинина, Ю. В. (2008). Вербальная агрессия. – М. – 360 с.

References

- Altaeva, A.K. (2017). 2017 жылғы пікір қосбасшыларының мониторинг нәтижелеріне негізделген қазақ тіліндегі hate speech тилдік ерекшеліктері [Linguistic Features of Hate Speech in the Kazakh Language Based on the Monitoring Results of Opinion Leaders in 2017] // Qazaqstandaғы әлеуметтік желілердегі ошпенділік тілінің мониторингі. – Алматы: «Medianet» Halyqaralyq jurnalister ortalygy, 49–65-bb.
- Basovskaya, E.N. (2004). Tvorcy cherno-beloj realnosti: o verbalnoj agressii v sredstvakh massovoj informacii [Creators of a Black-and-White Reality: On Verbal Aggression in the Mass Media] // *Kritika i semiotika*, 72, pp. 257–263.
- Beron, R., Richardson D. (2001). Agressija [Aggression]. Saint-Petersburg, Piter, 352 p.
- Chae, S. W. (2025). Twitch aggression profile: exploring aggression on a live mixed-media platform. *Information, Communication & Society*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2025.2511069>
- Vandyshv, M.N. (2015). Praktiki ksenofobii po otnosheniyu k migrantam [Practices of Xenophobia Toward Migrants]. Ekaterinburg, pp. 56–67.
- Gerbner, G. (1969). Toward “Cultural Indicators”: The analysis of mass mediated public message systems. *AVCR*, 17, 137–148. <https://doi.org/10.1007/BF02769102>
- Ghosh, S., Priyankar, A., Ekbal, A., & Bhattacharyya, P. (2023). A transformer-based multi-task framework for joint detection of aggression and hate on social media data. *Natural Language Engineering*, 29(6), 1495–1515. doi:10.1017/S1351324923000104
- Hardaker, C. (2010). Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research*, 6(2), 215–242.
- Infante, D.A. (1989). Test of an argumentative skill deficiency model of interspouse violence. *Communications Monographs*, 56, 163–177.
- Izard, K. (1980). Jemocii cheloveka: nauchnoe izdanie [Human’s Emotions: scientific publication]. M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 440 p.
- Jacobs, G., Van Hee, C., Hoste, V. (2020). Automatic classification of participant roles in cyberbullying: Can we detect victims, bullies, and bystanders in social media text? *Natural Language Engineering*, 28, 141–166.
- Қарқызы, Е. (2017). Ul'tyq biregeilik máseleleri nemese etnosaralyq qarym-qatynastardy jazuda neni eskeru kerek? [Issues of National Identity or What Should Be Considered When Writing about Interethnic Relations?] // Qazaqstandaғы praktikalyq jurnalistika. – Алматы, 151–159-bb.
- Komalova, L.R., Sadova T.R. (2025). Pragmatic vector of verbalized aggression within internet mediated communication: textual context dimension. <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2022.3.7>
- Koufakou, A., Basile V., Patti V. (2020). FlorUniTo@TRAC-2: Retrofitting word embeddings on an abusive lexicon for aggressive language detection. In Proceedings of the Second Workshop on Trolling, Aggression and Cyberbullying, Marseille, France. European Language Resources Association (ELRA), 106–112.
- Kumar, R., Ojha A. K., Malmasi S., Zampieri M. (2020). Evaluating aggression identification in social media. In Proceedings of the Second Workshop on Trolling, Aggression and Cyberbullying, TRAC@LREC 2020, Marseille, France, May 2020. European Language Resources Association (ELRA), 1–5.
- Qarymsaqova, R.D. (2008). Qazaqstannyń buqaralyq aqparat quraldarynyń qaqtyǵystar turaly aqparat beru tásilderi [Approaches of Kazakhstan’s Mass Media to Reporting on Conflicts] // Qazaqstan jurnalisteriniń tájiribesinen. – Алматы, 400–411-bb.
- Maydanova, L. M. (1997). Agressivnost’ i rechevaya agressiya [Aggressiveness and speech aggression]. In Rechevaya agressiya i gumanizatsiya obshcheniya v sredstvakh massovoy informatsii. Ekaterinburg, pp. 9–13.
- Osadchiy, M. A. (2006). Ispol’zovanie lingvistichikh poznanii v rassledovanii prestupleniy, predusmotrennykh stat’ey 282 Ugolovnogo kodeksa RF [The use of linguistic knowledge in investigating crimes under Article 282 of the Criminal Code of the Russian Federation]. *Yuridicheskiy konsultant*, 12, pp. 18–23.
- Popova, A. A. (2015). Rechevaya agressiya v SMI kak sposob manipulirovaniya soznaniem cheloveka [Speech aggression in mass media as a way of manipulating human consciousness]. *Molodoy uchenyy*, 14, pp. 697–700.
- Remnyova, M. L. (2004). Yazyk i kultura [Language and Culture]. M.: Izd-vo MGU, pp. 23–24.
- Sedov, K.F. (1997). Vnutrizhanrovye strategii rechevogo povedeniya: «ssora», «kompliment», «kolkost’» [Intra-Genre Strategies of Speech Behavior]. In *Speech Genres*. Saratov, pp. 94–95.
- Sherrick, B., Smith, C., Jia, Y., Thomas, B., & Franklin, S. B. (2023). How parasocial phenomena contribute to sense of community on Twitch. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 67, 47–67. <https://doi.org/10.1080/08838151.2022.2151599>

Signorielli, N., Morgan, M., & Shanahan, J. (2019). The violence profile: Five decades of cultural indicators research. *Mass Communication and Society*, 22, 1–28. <https://doi.org/10.1080/15205436.2018.1475011>

Sirotinina, O.B. (2008). Problemy rechevoj kommunikacii [Problems of Speech Communication]. Saratov: Izd-vo Saratov. un-ta, pp. 5–13.

Stankovic, S.V., Mladenovic, M. (2023). An approach to automatic classification of hate speech in sports domain on social media. <https://doi.org/10.1186/s40537-023-00766-9>

Vosoughi, S., Roy D., Aral S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359, 1146–1151.

Weinstein, J. (2018). Hate Speech, Pornography, and the Radical Attack on Free Speech Doctrine. New York: Routledge.

Zlokazov, K. V. (2013). Ekstremistskiy tekst i svoystva lichnosti [Extremist Text and Personality Traits]. *Politicheskaya lingvistika*, 3, pp. 215–225.

Sherbinina, Yu.V. (2008). Verbalnaya agressiya [Verbal Aggression]. M., 360 p.

Авторлар туралы мәлімет:

Алтаева Алмагуль Карисбековна (корреспонденттік автор) – ф.ғ.д., «Тұран» университеті «Медиа және мәдениетаралық коммуникация» Жоғары мектебінің профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: a.altayeva@turan-edu.kz).

Абуева Нурбану Адильбековна – с.ғ.д., «Тұран» университеті «Медиа және мәдениетаралық коммуникация» Жоғары мектебінің профессор-зерттеушісі (Алматы, Қазақстан, e-mail: n.abueva@turan-edu.kz).

Ашимова Айтолкын Берикқызы – PhD, «Тұран» университеті «Медиа және мәдениетаралық коммуникация» Жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: a.ashimova@turan-edu.kz).

Information about authors:

Almagul Altayeva (corresponding author) – Doctor of Philology Sciences, Professor of the Higher School of Media and Intercultural Communication, the Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: a.altayeva@turan-edu.kz).

Nurbanu Abueva – Doctor of Political Sciences, Research Professor of the Higher School of Media and Intercultural Communication, the Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: n.abueva@turan-edu.kz).

Aitolkyn Ashimova – PhD, Associate Professor of the Higher School of Media and Intercultural Communication, the Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: a.ashimova@turan-edu.kz).

Сведения об авторах:

Алтаева Алмагуль Карисбековна (автор для корреспонденции) – д. ф. н., профессор Высшей школы «Медиа и межкультурная коммуникация» Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: a.altayeva@turan-edu.kz).

Абуева Нурбану Адильбековна – д. п. н., профессор-исследователь Высшей школы «Медиа и межкультурная коммуникация» Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: n.abueva@turan-edu.kz).

Ашимова Айтолкын Берикқызы – PhD, ассоциированный профессор Высшей школы «Медиа и межкультурная коммуникация» Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: a.ashimova@turan-edu.kz).

Келіп түсті: 4 желтоқсан 2025 жыл
Қабылданды: 21 ақпан 2026 жыл